

NAČINI TVORJENJA GOVORJENEGA DISKURZA – PARADIGMATSKA IN SINTAGMATSKA OS

Do navideznega skladenjskega razhajanja med govorenim in pisnim jezikom oz. med spontano in nespontano tvorjenim diskurzom prihaja predvsem zaradi številnih »neizpeljanih« struktur (pretrganost, izpust), ki jih dopuščajo različne prozodične lastnosti jezika in okoliščine, ki pogojujejo govor. Tako imenovane neizpeljane (pretrgane, opuščene) strukture so znak hkratno dvojnega (prepletene) tvorjenja spontano tvorjenih besedil oz. spontanega govora. Tvorjenje govora tako poteka hkrati na dveh oseh, na paradigmatiski in sintagmatski osi. Paradigmatska os, ki je nespregledljiva pri tvorjenju besedila oz. diskurza katerekoli oblike ali prenosa, ostaja sprejemniku pri nespontano tvorjenem diskurzu zakrita, pri spontano tvorjenem diskurzu pa so sprejemniku poleg jezikovnih sredstev sintagmatske osi nemalokrat odkrite tudi tiste enote, ki se nahajajo na paradigmatiski osi.

skladnja, govornjeni diskurz, paradigmatiska os, sintagmatska os

Apparent syntactical divergences between spoken and written language, i.e. between spontaneous and non-spontaneous discourse, are mainly due to numerous »incomplete« (interrupted, elliptical) structures typical of spoken discourse and related to various prosodic features and other circumstances which govern it. Such incomplete structures suggest that the production of spontaneous text/discourse is realized simultaneously at two levels, which interact in complex ways. These are the level of paradigmatic relations and the level of syntagmatic relations. In non-spontaneous text/discourse production, the former remains implicit, whereas in spontaneous text/discourse production the recipient may be able to access elements at both the syntagmatic and the paradigmatic level.

syntax, spontaneous discourse, paradigmatic level, syntagmatic level

0 Uvod

V pričujoči razpravi se bomo skušali dotakniti problematike skladenjskega razhajanja med spontano in nespontano tvorjenim diskurzom. Izhodišče analize preučevanja omenjenega razhajanja predstavlja stališče, da vse osnovne stavčne strukture izhajajo iz enega samega in istega jezikovnoskladenjskega sistema. Obstaja torej le ena jezikovnosistemska danost, iz katere govorec ali pisec jemlje skladenjske vzorce (oz. jih tvori, kot mu to dopuščajo pravila globinske in površinske strukture), ki ustrezajo danemu tipu besedila (oz. ki jih narekuje dani govorni

položaj v določenih okoliščinah) in njegovim pragmatičnim ciljem. Tako vsebujejo tako pisna kot govorjena besedila oz. besedila kakršne koli oblike ali prenosa skladijske strukture, ki izhajajo iz istega skladijskega sistema. Do navideznega skladijskega razhajanja med govorjenim in pisnim jezikom oz. med spontano tvorjenim in nespontano tvorjenim diskurzom prihaja predvsem zaradi številnih »neizpeljanih« struktur (pretrganost, izpust), ki jih dopuščajo različne prozodične lastnosti jezika in okoliščine, ki pogojujejo govor. Tako imenovane neizpeljane (pretrgane, opuščene) strukture so znak hkratno dvojnega (medsebojno prepletenega) tvorjenja govora. Tvorjenje govora tako poteka hkrati na dveh ravneh oz. oseh, na sintagmatski in paradigmatski osi. Paradigmatska in sintagmatska os sta tudi temelj tvorjenja pisnih besedil oz. vnaprej pripravljene (nespontane) govora, vendar je paradigmatska os zakrita, tako da so sprejemniku dane oz. so mu sporočene/posredovane (le) tiste enote, ki se združujejo/povezujejo na sintagmatski osi (linearna os). Paradigmatska os, ki je nespregledljiva (je temelj) pri tvorjenju besedila oz. diskurza katerekoli oblike ali prenosa, ostaja sprejemniku pri nespontano tvorjenem diskurzu zakrita (nespontano tvorjeno besedilo (zapis) je zveza slovničnih enot sintagmatske osi). Pri spontano tvorjenem diskurzu pa so sprejemniku poleg jezikovnih sredstev sintagmatske osi nemalokrat odkrite (vidne, »slišne«) tudi tiste enote, ki se nahajajo na skupni paradigmatski osi. Omenjena pojavitev obeh osi hkrati (pri tvorjenju spontanega govora) je največkrat vzrok »navideznega« skladijskega razhajanja med spontano govorjenim (ali pisnim) jezikom in nespontanem (vnaprej pripravljenim) besedilom (zapis) oz. govorom.

1 Paradigmatska in sintagmatska os

Pri tvorjenju katerekoli vrste diskurza (spontano ali nespontano tvorjeni) govor rec posega tako po paradigmatski kot sintagmatski osi. Obe osi sta medsebojno odvisni in se prepletata. Do razhajanja prihaja (le) na ravni eksplicitnosti rabe omenjenih osi. Kot je bilo že napisano, je raba paradigmatske osi pri spontano tvorjenem diskurzu eksplicitno izražena (prehaja na površino) in je tako za sprejemnika odkrita, pri nespontano tvorjenem diskurzu pa je paradigmatska os praviloma implicitno izražena in ostaja sprejemniku zakrita.

Sintagmatska os je polje enot, ki si na osi zaporedno sledijo (linearna os).

Primer:

Neverjetno je blo, kako si je mami to potem [v bistvu čist] razložila.

V navedenem primeru je izraženo podredno stavčno razmerje (osebkov odvisnik). V nadredni strukturi lahko tako izločimo dva elementa, pridevniško besedo, ki opravlja vlogo povedkovega določila, in glagol *biti* v pretekliku, ki opravlja vlogo nosilca predikacijskih kategorij (glagolsko-imenski povedek). V podredni strukturi je uporabljenih pet enot, prislov *kako* v vlogi prislovnega določila načina, samostalniška beseda *mami* v vlogi osebk, zaimek *to* v vlogi predmeta, prislov *potem* v

vlogi prislovnega določila časa in glagol *razložiti* (v pretekli obliki) z zaimkom *si*. Vsi elementi oz. vse enote *si* v obeh stavčnih strukturah sledijo v zaporednem nizu (linearna/sintagmatska os), ki odslikava zaporedje skladenjske analize (1. *neverjetno / je blo / 2. to = kako / si je razložila¹ / mami / to / potem*).

Za natančnejšo analizo obravnavanega primera oz. obravnavane stavčne zveze je potrebno dodati, da navedeni stavčni strukturi, ki se združujeta v podredno zvezo, v resnici nista bili tvorjeni tako (v takem zaporednem nizu), kot smo zapisali. V resnici je govorka strukturi izpeljala povsem drugače.

B6:² Neverjetno je blo, kako, mislim, je blo, kako, mami, kako je to mami v bistvu si čist potem razložila.

Sintagmatska os je v obravnavanem primeru prekinjena oz. pretrgana. Govorka³ jo je s poseganjem na paradigmatsko os nazaj, ko je uporabila dvakrat oz. trikrat isti del stavka, pretrgala dvakrat.

Prvič jo je pretrgala, ko je po začetni izpeljavi nadrednega stavka in uvajalnega vprašalnega zaimka ponovno uporabila že izraženo glagolsko vez (*je blo*) glavne stavčne strukture in uvajalni prislov (vezniško sredstvo) podredne stavčne strukture. Z dvojno zaporedno rabo istih jezikovnih sredstev je govorka pri tvorjenju diskurza ostajala na paradigmatski osi. Nobeno skladenjsko oz. slovnično pravilo namreč ne predvideva oz. ne opisuje možnosti vzpostavitve kakršnegakoli razmerja med dvema pomensko in strukturno enakima deloma stavka, kot sta npr. *zvezi besed je blo* in *kako*.

Drugič je govorka sintagmatsko os pretrgala, ko je po začetni rabi samostalnika *mami* ponovno uporabila uvajalni prislov (vezniško sredstvo). Ponovno rabo prislova *kako* je po vsej verjetnosti narekovalo besednoredno pravilo stave naslonk v stavčni zvezi za vezniškimi besedami (*neverjetno je blo, kako mami (si je to razložila)* → *neverjetno je blo, kako je to mami ...*). Predvidevamo lahko torej, da je govorka s pretrganjem sintagmatske osi in ponovnim izborom iste enote s paradigmatske osi želela popraviti slovnično »nepravilno«⁴ vzpostavljeno zvezo (popravek),⁴ obravnavano pretrganje sintagmatske osi pa lahko seveda razumemo tudi kot

¹ Zaimek *si* in preteklik glagola *razložiti* (*je razložil/a*) na sintagmatski osi tvorita razdruženo enoto.

² Navedeni primer in vsi nadaljnji primeri v pričujočem prispevku, ki so jih govorce tvorili spontano in so deli širših narativnih besedil, so bili posneti z diktafonom in so na voljo vsem zainteresiranim. Črka B in njej sledeča številka pred primeri sta oznaka besedila v posnetem gradivu.

³ Vsi govorce navedenih primerov v pričujočem prispevku so zaradi enotnosti jezikovne analize na ravni pokrajinske oz. zvrstne opredelitve jezika iz Ljubljane ali njene okolice. Vsi so bili v Ljubljani rojeni, prav tako so v Ljubljani končali izobraževalni proces.

⁴ Tu je potrebno dodati, da osnovni cilj govorca vsekakor ni popravljanje slovničnih »napak«⁴ in tvorjenje slovničnih struktur (oblika). Temeljni cilj vsakega govorca je smiselno in razumljivo (poslušalcu) podati (povedati) zeleno sporočilo, kar pomeni, da je pri preučevanju katerekoli vrste ali oblike diskurza (jezika) pomembno v analizo vključiti tako pomensko (smisel) kot oblikovno raven (smisel in oblika sta nerazdružljiva celota). V pričujočem prispevku se osredotočamo (zgolj) na obliko (strukturo) in puščamo ob strani vsebinsko oz. smiselno raven analiziranih (delov) spontano tvorjenih besedil, saj je v razpravi podana

dodaten dokaz spontanega, torej sproti tvorjenega in vnaprej nepripravljenega diskurza.

Pri analizi navedenega primera se je v primerjavi s pravkar omenjenim popravkom potrebno ustaviti tudi pri stavi zaimka *si* (*razložiti si*). V nespontanem (vnaprej pripravljenem) diskurzu, ki bi sledil besednoredni normi knjižnega jezika, bi zaimek *si* stal takoj za vezniškim sredstvom *kako* in pred naslonko *je*. V zapisu obravnavanega spontano tvorjenega diskurza (govorjeno narativno besedilo) pa vidimo, da v nasprotju s pravili knjižnega jezika zaimek *si* ne stoji pred naslonko *je*, pač pa pred leksemoma *v bistvu* in *čist*. Zaimek *si* se je tako v primerjavi z analizo besednorednih zakonitosti knjižnega jezika »premaknil« po linearni osi naprej, torej bliže jedru oz. glagolu, s katerim se veže. Tu je potrebno še dodati, da izraz »premik naslonk po linearni osi naprej« pravzaprav ni ustrezen, saj, preprosto rečeno, temelj opazovanih zakonitosti stave naslonk (in širše gledano besednorednih zakonitosti) spontano tvorjenega diskurza ne predstavljajo besednoredne danosti knjižnega jezika (norma). Pravilneje rečeno bi bilo torej, da se opazovane skupine naslonk uresničujejo na drugem skladenjskem mestu (kot to npr. predvidevajo besednoredna pravila za knjižni jezik). Drugačna uresničitev naslonk (»premik« naprej k jedru v primerjavi z besednorednimi pravili knjižnega jezika) in druga podobna razhajanja z besednorednimi pravili knjižnega jezika so v spontanem diskurzu oz. v spontano tvorjenih narativnih besedilih pogosta. Predno se nanje osredotočimo, je nujno še podati shemo (zapis) paradigatske in sintagmatske osi tvorjenja predhodno navedenega primera.

Shema:

Neverjetno je

blo,	kako
blo,	kako

 mislim je

blo,	kako
kako	

 je to

mami
mami

 v bistvu si čist potem razložila.

V shemi⁵ so razvidni tako sintagmatska os (podčrtano) kot tudi njeno pretrganje in govorkina večkratna raba iste leksikalne ali slovnične enote oz. je razvidno govorkino večkratno poseganje na paradigatsko os z rabo istega leksema oz. iste zveze leksikalnih/slovničnih sredstev (v kvadratu).

1.1 Uresničitev ali izpeljava naslonk

Kot smo predhodno že omenili, je v spontano tvorjenem diskurzu (in dalje v zapisu govorenih narativnih besedil) pogosto opaziti (v primerjavi z besednorednimi danostmi knjižnega jezika) drugačno uresničitev naslonk (sintagmatska os)

analiza skladenjskega razhajanja med spontano tvorjenim in nespontanemu tvorjenim diskurzom le uvodna, predvsem pa poskusna razčlemba zaznanih strukturnih značilnosti opazovanih (delov) besedil (osredotočili smo se le na površinsko, oblikovno (strukturno) raven besedil, ki pa vsekakor nakazuje in narekuje nadaljnji pristop k smiselni povezavi z (iz med drugim tudi preučevanih oblik) izhajajočimi ilokucijskimi in prelokucijskimi danostmi posnetih (delov) sporočil.

⁵ Vsak izmed stavčnih elementov je že od začetka na tistem mestu (linearna os), na katerem je rabljen nazadnje.

oz. ponovitev izbora (paradigmatska os) nekaterih naslonk (predvsem glagolskih), kar pomeni, da se npr. sedanjiška oblika pomožnega glagola *biti* »pomakne naprej« in se tako združi z deležniškim jedrom (zložena glagolska oblika).

Primeri:

1. B10: M: Ej, povej mi, kako ste silvestroval, kaj ste počel...

S: Ja, nič, *mi smo najprej smo hotel it v Bohinj*, {εε} ker smo hotel bordat.

Naslonska oblika glagola *biti* (*smo*) je uporabljena dvakrat. Prvič jo je govorec uporabil za osebnim zaimkom *mi*, ki opravlja stavčnočlensko vlogo osebka (*smo* torej stoji takoj za prvo naglašeno besedo). Drugič pa jo je uporabil za prislovom *najprej* oz. tik pred deležnikom *hotel*, s katerim oblika *smo* tvori preteklik glagola *hoteti*.

Za ponazoritev sintagmatske in paradigmatske osi hkrati bi morali obravnavani primer zapisati s spodaj podano shemo.

Shema:

Mi

smo
smo

 najprej hotel it v Bohinj.

2. B1: No, Barbara je bla takrat noseča, no in smo se tako večkrat pol dobival, ne, in smo igral Spomin in jaz *sem takrat zvečer ob ene sedmih sem šla na stranišče* in je blo mal krvav.

Tudi tu se oblika pomožnega glagola *biti* (*sem*) premakne naprej in je ponovno uporabljena za prislovnim določilom časa oz. tik pred deležnikom *šla* (*sem šla*).

3. B4: In sva prišla v porodnišnico, v *avtu sem ko- komi sem preživela*, no.

4. B4: Tko da pol so nam jo spraznil, pol *sem* pa v dobre pol ure *sem* pa rodila.

Poleg pomožnika *sem* je dvakrat uporabljen tudi povezovalc *pa*.

5. B8: Pol je prišla nazaj, je rekla: »Joj, sem čist pozabila,« *me je končno me je priklopla*, no, pol so me pač bol mal bol inzenziven začel.

V navedenem primeru oz. zapisu sta opazni predvsem dve stavi naslonk. Osebni zaimke *me* (tožilniška oblika) je prvič rabljen na absolutnem začetku stavka. Vzrok za tako stavo je potrebno po vsej verjetnosti iskati v stilni vrednosti navedenih stavkov. Govorka namreč niza stavke enega za drugim in z obravnavano stavo naslonk poudarja časovno zaporednost/nizanje dogodkov (1. *pol je prišla*, 2. *je rekla x*, 3. *me je priklopla*). Raba naslonk *me* in *je* pa je zaznati tudi tik pred deležniško obliko *priklopla*, kar pomeni, da se je raba tako ponovila (stava za leksemom *končno*, ki je prva naglašena beseda v obravnavanem stavku).

6. B6: *In je po svoje je zanikala je v bistvu vse skupi*, no.

V zadnjem primeru je opazna trikratna raba sedanjiške oblike pomožnika *biti* (*je*). Prvič je ponovljen tik pred deležnikom, drugič pa tik za njim.

Ponazoritev rabe sintagmatske in paradigmatske osi hkrati ponazarja spodaj podana shema.

Shema:

in	je
po svoje	je
zanikala	je

 v bistvu vse skupi

2 Paradigmatska os

V drugem poglavju se bomo nekoliko natančneje ustavili pri analizi paradigmatske osi, ki je v spontanih diskurzih in tako predvsem v zapisu govornih besedil sprejemniku odkrita (prehaja na površino). Ugotoviti bomo torej skušali, na katere načine govorci paradigmatsko os »razkrivajo«.

Razkrivanje paradigmatske osi vključuje večkratni izbor iste leksikalne ali slovnične enote, kar pomeni, da tvorjenje/izpeljava stavčne strukture ostaja na istem mestu sintagmatske oz. linearne osi. Razkrivanje paradigmatske osi pa pomeni tudi izbor različnih leksikalnih ali slovničnih enot iste paradigmatske osi, ki nastopajo na istem mestu sintagmatske osi. Vzrok za drugo razkrivanje paradigmatske osi je največkrat potrebno iskati v govornih »iskanjih« pravih jezikovnih sredstev, torej tistih leksikalnih in slovničnih sredstev, ki ustrezajo izpeljavi stavčne strukture oz. ki so potrebna za pretvorbo predmetnosti v jezikovno obliko (združitev smisla in oblike).

Primeri:

7. B6: In grem do radiatorja in je bil čist vrel radiator, se mi je že to zdel tko čudn, mislim, *mene je mene* je absolutno panika zagrablya.
8. B21: Recimo *k sva k sva* šla iz Tržiča, skor iz mesta, ne, sva šla na Kofce najprej.

V obeh primerih je govorec dvakrat zaporedoma uporabil isti del stavka (1. *mene je mene je*, 2. *k sva k sva*). Zaporedno tvorjeni isti deli stavka ne vstopajo v medsebojno razmerje, saj na sintagmatski osi nastopajo na identičnem mestu.

Shema:

mene je
mene je absolutno panika zagrablya

k sva
k sva šla iz Tržiča [...]

9. B5: Potem smo dobil po elektronski pošti sporočilo pa našo številko, k jo bomo na avionu mogl pokazat, in k je pršel ta dan, to je bil tist tork, ne, smo se pol pripeljal *do Celovc- do celovškega letališča*, smo pač pokazal samo potni list pa tisto številko.

Pri analizi navedenega primera se je potrebno osredotočiti na dve posebnosti razkrivanja paradigatske osi. Pri prvi je govorka namesto nepopolnoma oblikovno izpeljane samostalniške besede *Celovec (do Celovca)* uporabila zvezo celovško letališče (*do celovškega letališča*). Obe enoti sta elementa iste paradigatske osi, ki bi jo lahko ponazorili s spodaj podano shemo.

Shema:⁶

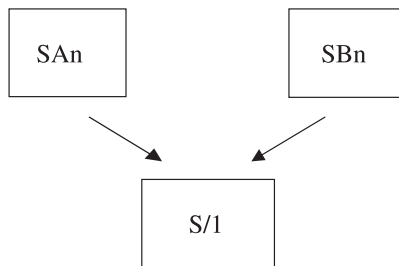
*smo se pol pripeljal do Celovca-
do celovškega letališča*

Druga posebnost, na katero se je potrebno osredotočiti, pa je zaporedna raba dveh enakih slovničnih enot oz. dveh enakih struktur. Na absolutnem začetku obeh struktur stojita sedanjiški obliki pomožnika *biti (smo)*, ki skupaj z deležnikom (*pripeljal, pokazal*) tvorita preteklik glagolov *pripeljati* in *pokazati*.

Na ravni norme knjižnega jezika je obravnavana stavčna zveza opazna in izstopajoča (**ko je prišel ta dan, smo se pripeljali do celovškega letališča, smo /pač/ pokazali samo potni list pa tisto številko*), če pa nanjo pogledamo z besedilnega oz. širšega besedilnega zornega kota (zapis spontano tvorjenega diskurza), lahko predvidevamo dvoje.

(1) Stavčni strukturi sta na paradigatski osi enakovredni, kar pomeni, da ne tvorita medsebojne vezi (med njima ni vzpostavljenega razmerja, npr. priredni odnos) in sta tako vsaka zase samostojna enota, ki vstopa v razmerje s predhodno stoječo stavčno enoto (podredni stavek *k je prišel ta dan*). Med uvajalnim podrednim stavkom in nadrednima stavčnima enotama sta tako izraženi dve podredni neodvisni razmerji.

Shema:

SAn = nadredni stavek

SBn = nadredni stavek

S/1 = podredni stavek

Na ravni zapisa razkritja paradigatske osi lahko zvezo glavnih stavkov s podrednim stavkom ponazorimo s shemo:

⁶ Končna izpeljava sintagmatske osi je v kurzivi.

(S/1) in k je prišel ta dan (SAn) smo se pol pripeljal
(SBn) smo pač pokazal ...

(2) Na ravni analize širšega besedilnega okvirja pa lahko tudi zaključimo, da prva stavčna enota s strukturo nadrednega (samostojnega) stavka, opravlja pravzaprav (le) vlogo pojasnjevanja oz. vlogo logične vsebinske zapolnitve besedilnega sveta in je kot taka funkcijsko blizu predhodno izraženemu stavku »*to je bil tist tork*«, ki ne vstopa v razmerje s pred njim ali za njim stoječim stavkom, pač pa je samostojno stoječi besedilni del z vlogo dodatnega pojasnjevanja predhodnih povedi (med njimi je vzpostavljeno (le) smiselno razmerje, ne pa tudi slovnično). Pojasnjevalna besedilna enota »*smo se pol pripeljal do celovškega letališča*« se slovnično oz. strukturno (besednoredno) ravna po predhodno izraženi stavčni strukturi »*k je prišel ta dan*«, ne vstopa pa z njim v semantično-logično razmerje (med njima ni izražena podrednega razmerja). Obravnavani stavek (*smo se pripeljal do celovškega letališča*) bi na nek način lahko razumeli kot vrinjeno stavčno (besedilno) enoto z vlogo ohranjanja smiselnega besedilnega toka (koherenca).

10. B12: Pol mi pa ona pokaže neki s časopisa, na zadni strani Dela, Kultura v letu 2002, in tam je v bistvu *ena od petih predstav*, *ena od petih dogodkov* je ena predstava, k jo je ona delala.

V četrtem primeru se bomo najprej osredotočili na nizanje besednih zvez, ki opravljajo vlogo smiselnega dopolnjevanja oz. vsebinskega pojasnjevanja (*ona pokaže neki s časopisa*, 1. *na zadni strani Dela*, 2. *Kultura v letu 2002*). Lahko bi rekli, da gre za apoziciji, med katerima je druga pravzaprav razdružena od svojega jedra (*neki s časopisa*). S shemo sintagmatske in paradigmske osi bi to lahko ponazorili kot:

ona pokaže | neki s časopisa |
 ↓ na zadni strani Dela ↓
 ↓ Kultura v letu 2002, ↓ in tam je v bistvu ena od petih predstav [...]

Obe apoziciji vsebinsko/smiselno dopolnita jedrno (izhodiščno) besedno zvezo *neki s časopisa*.

Potrebno pa je dodati, da je prva apozicija pravzaprav na paradigmski osi ekvivalent predložne zveze *s časopisa*, ki je v podrednem razmerju z odnosnico *neki* (zaimek). Apozicija *na zadni strani Dela* tako na nek način vstopa na sintagmatski osi v odnos z omenjenim jedrom, ta pa se, kot smo že omenili, funkcijsko udejanja kot predmetno dopolnilo povedka *pokaže*.

V desetem primeru se je potrebno osredotočiti še na besedni zvezi *ena od petih predstav* in *ena od petih dogodkov*, ki na sintagmatski osi ne vstopata v razmerje, na paradigmski osi pa sta ekvivalenta, kar pomeni, da govorec z rabo druge zveze nadomesti prvo (popravek).

Shema:

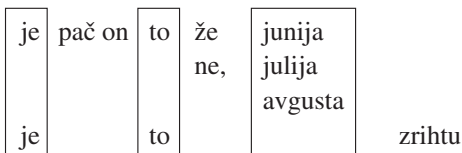
tam je v bistvu ena od petih predstav
ena od petih dogodkov

je ena predstava, k jo je ona delala

11. B5: *Mislim, da mu je ona povedala številko in je pač on to že junija, ne, julija, avgusta je to zrihtu.*

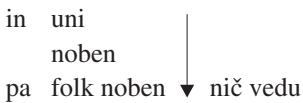
V enajstem primeru je podčrtan nikalni členek *ne*, s katerim govorec eksplicitno opozarja sprejemnika, da bo že podani del informacije vsebinsko (in oblikovno) popravil. Vsi trije leksemi (*junij, julij, avgust*) na linearni osi oz. na ravni strukture opravljajo isto stavčnočlensko vlogo (prislovno določilo časa), kar pomeni, da stojijo na enem in istem skladenjskem mestu in so na paradigatski osi ekvivalenti.

Shema:

12. B2: *Nobenga ni povabu, a veš, [...] in uni noben pa folk noben nič vedu.*

Navedeni primer lahko s shemo paradigatske in sintagmatske osi ponazorimo kot:

13. B5: *Jaz sem bla v Bruslu, veš, in pol sem jima po telefonu številko moje kartice po GSM-u poslala.*

V trinajstem primeru si ekvivalenta paradigatske osi ne sledita, saj sta na sintagmatski osi združena.

Shema:

in pol sem jima po telefonu številko moje kartice
po GSM-u poslala

14. B21: *[I]n res blazn lepo, ne, zato k recimo iz naše strani je prav lepo recimo, ker je polet, ne, ker je poraščen do vrha, ker je čist zelen skor cel, ne.*

Pred analizo navedenega primera bomo skušali zvezo izpeljanih ali neizpeljanih stavčnih struktur ponazoriti s shemo paradigatske in sintagmatske osi.

Shema:

iz naše strani je prav lepo recimo, ker je polet
ker je poraščen do vrha
ker je čist zelen skor cel, ne

V shemi je razvidna trikratna raba enake stavčne strukture (vzročni odvisnik), ki jo uvaja vezniška beseda *ker*. Za njo stoječi pomožnik v tretji osebi ednine (*je*) napoveduje tvorbo kopolativne stavčne enote (imensko-glagolski povedek). Prva stavčna enota */ker/ je polet* je neizpeljana oz. delno izpeljana z naslednjima dvema stavčnima enotama (**ker je polet poraščen do vrha /in/ čist zelen skor cel*). Govorec je torej polno izpeljavo prve stavčne enote opustil (neizpeljana struktura) in tako drugo stavčno enoto »ponovno« uvedel z vezniškim sredstvom *ker*, ki mu sledi pomožnik *je*. Enako je storil tudi pri tretji stavčni enoti. Na ravni omenjene analize lahko torej zaključimo, da je v navedenem primeru trikrat zaporedoma uporabljena (1e) ista (izpeljana ali neizpeljana) stavčna struktura (paradigmatska os), na vsebinskosmiselni ravni pa se stavčne oz. povednobesedilne enote dopolnjujejo (druga in tretja v razmerju do prve enote) in povezujejo (druga v razmerju do tretje enote). Na vsebinski ravni jih tako ne moremo nadomestiti med seboj (kot lahko to storimo s slovničnimi sredstvi) oz. jih ne moremo iz besedila (zapis) odstraniti, ne da bi pri tem okrnili zgrajeni besedilni svet (vsebina).

3 Sintagmatska os

Na ravni analize sintagmatske osi se bomo ustavili pri tistih strukturah, ki jih je govorec najprej opustil (oz. pri tistih, ki niso polno izpeljane), nato pa jih je po določeni vsebinskosmiselni dopolnitvi pripovedovanega dogodka izpeljal. Govorec se je tako na ravni sintagmatske osi vrnil nazaj in izpeljal prvotno opuščeno stavčno (ali večjo besedilno) enoto.

Primeri:

15. B2: Ej, **dans**, mislim, jaz sem njemu, jaz njemu moram bit všeč, Mojca, moram mu bit všeč. No in **dans** je *pršel tako spedenan v službo* [...]

Govorka je po rabi uvodnega prislova *dans* (opravlja stavčnočlensko vlogo prislovnega določila časa) prekinila začeto izpeljavo strukture. Prekinila jo je s povedmi, ki opravljajo vlogo komentarja in pojasnjevanja/osmišljevanja besedilnega dela, ki jim sledi oz. katerega napovedovalec začetka je prvi prislov *dans*. Po zadnji enoti *moram mu bit všeč* pojasnjevanja besedilnega dela se je govorka na sintagmatski osi vrnila nazaj, da bo strukturo skladenjsko in pomensko/smiselno polno izpeljala.

16. B2: Nakar **Janez** tko **reče** ... pol pa Špela je šla že prej, mislim, da je Ana al kaj je, no, ne vem, ta punca pa jaz ostaneva, ne, in pol **reče**: »Ja, zdaj bomo pa mi še nekam šli. No, kam naj gremo?«

Tudi tu se je govorka tako kot v predhodnem primeru vrnila na sintagmatski osi nazaj in s ponovitvijo zadnjega člena neizpeljane strukture napovedala, da bo strukturo skladenjsko in pomensko/smiselno polno izpeljala.

17. B5: No potem **sta pa rekla** ... pol je pa Sandra pojedla tisto svojo zaharco pa mislim, da čaj, *medve sva itak z Matejo čaj*. Mateja je bla ful bolna, tolk je bla bolna. *No, medve sva čaj*, tist čaj natepavale, ona je tisto tortico, pol je pa rekla: »Zdaj pa moram it, ne, v Ljubljani moram bit ob dvanajstih,« k ma pač zamenjavo, ne, ker ma prvi razred devetletke in **unadva**: »Midva bi šla pa s tabo v Celovc. A lahko greva?«

V sedemnajstem primeru se je govorka na sintagmatski osi vrnila nazaj dvakrat. Uvodno stavčno (neizpeljano) enoto *potem sta pa rekla* je izpeljala po vmesnem besedilnem delu z vlogo pojasnjevanja in razlaganja okoliščin, v katerih se je odvijal pripovedovani dogodek. Lahko bi pravzaprav rekli, da se je govorka z začetno (neizpeljano) strukturo *potem sta pa rekla* »prenaglila«, saj je za smiselno razumevanje obravnavanega stavka nujno potrebno poznavanje tako imenovanega vmesnega besedilnega dela z vlogo pojasnjevanja. Ko je govorka pojasnjevalni besedilni del izpeljala do konca, se je na sintagmatski osi lahko vrnila nazaj in polno izpeljala že začeto (in prvotno opuščeno) stavčno enoto. Potrebno pa je dodati, da govorka pri polni izpeljavi ni ponovno uporabila istih leksikalnih in slovničnih sredstev, kot jih je v začetno neizpeljani strukturi, pač pa je uporabila zaimek *unadva* (v stavčnočlenski vlogi osebka), ki samostojno (brez glagolskega jedra) opravlja stavkotvorno vlogo (govorka je z opustitvijo glagola poudarila presenetljivost in nepričakovanost informacije, ki sledi).

Drugič se je govorka na sintagmatski osi vrnila nazaj, ko je ponovila že rabljeni stavek *medve sva čaj*. Konec pretrganja pripovednega toka je poleg ponovitve omenjene strukture napovedala tudi z rabo besedilnega povezovalca *no*. Pri drugi vrnitvi nazaj na sintagmatski osi torej ne gre za neizpeljavo besednozvezne ali stavčne strukture pač pa za prekinitiv (besedilnega) pripovednega toka (smisel) oz. besedilne zgradbe. Most čez besedilno enoto, ki pomeni prekinitiv oz. pretrganje pripovednega toka, predstavljata, kot je bilo že omenjeno, povezovalc *no* in ponovljeni stavek *medve sva čaj*.

18. B1: Eno uro pa pol približen sem mela popadke na pet minut, ampak drgač noben pa ne reče, kolk mora bit močn. No, in pol **sva šla**, ej, pol je bil pa šit, pol pa ... to je bil 21. oktober navsezgodi zjutri. Megla v Lublani [...] meglen, težko, mrz, a veš, tist, tok nagravlžen, no, in **sva šla** v *porodnišnico*. Prideva tja.
19. B23: No in **pučas so mi dal pol** ... una babca, veš, je bla tut ena ful v redu babca, taka, tko sem si prav zapomnla, ena Milena, ej, tok dobra, res, ona je rekla: »Veste kaj, ne bom kar takoj naštimala tistih kaplc [...] naj se čim bol spuntano.« No in pol pa je pršu un dohtar čez eno uro, pa je reku »O, ni še naštiman.« Pa je rekla »Ja, ja, sej bom, sej bom.« No in po pa **pučas so mi naštimal tist**, pa še glukozo mi je dala.

Tu se je govorka na sintagmatski osi istočasno vrnila nazaj dvakrat. Prva vrnitev nazaj pomeni izpeljavo začetno neizpeljane strukture *pučas so mi dal*, le da je namesto deležnika *dal* uporabila *naštimal*, kar je po vsej verjetnosti vpliv predhodne rabe omenjenega deležnika v vmesnem besedilnem delu z vlogo pojasnjevanja.

Drugič pa se je govorka na sintagmatski osi vrnila nazaj prav tako z rabo že obravnavane stavčne enote *pučas so mi našimal tist*, le da je tu vrnitev nazaj znak povezave oz. mostu med razdruženima besedilnima enotama (vzpostavitev pripovednega toka).

20. B34: **Enkat sedi tko na kahlci**, ne, in jaz ... to v Martulku, ne, in jaz mu kupim en Kinder jajček, je že takrat norel za temi Kinder jajčki, ne, in on je spet to reku kindel solplajs, in **skratka sedi na kahlci pa prav** »Dida odvi mi.«

Govorec se je na sintagmatski osi vrnil nazaj z rabo enakih slovničnih (struktura) in leksikalnih sredstev (vsebina, smisel) v začetnem oz. uvodnem stavku (*enkat sedi tko na kahlci*) in ponovljenem stavku (*/skratka/ sedi na kahlci*), ki sledi vmesni pojasnjevalni besedilni enoti.

4 Poimenovanje

V zadnjem poglavju analize sintagmatske in paradigmatske osi se bomo osredotočili še na v spontano tvorjenem diskurzu opazen postopek poimenovanja (izbor ustreznega označevalca oz. ustrezne znakovne vrednosti). Poimenovanju namreč v spontanem govoru velikokrat sledi govorčev komentar, s katerim govorec postavlja vprašanje, ali je uporabil »pravilno« besedo/besedno zvezo oz. če uporabljena beseda ali besedna zveza ustreza pojmovni predstavnosti, ki jo ubeseduje. Tako imenovani komentar linearno os pretrga oz. jo prekine.

Primer:

21. B1: Pride en, a je to stažist, al kaj jaz vem kaj, en mlad dohtar, k še ni niti dohtar, mislim, da je stažist, ne, pa tud če ne, no. »Ja, bomo kar mehur prepiknil, ne.«

Na mestu besede ali besedne zveze v stavčnočlenski vlogi osebka je zveza različnih stavčnih in leksikalnih enot, s katerimi je govorka »iskala« leksem, ki bi ustrezal pojmovni predstavnosti (referentu). S komentarjem je govorka prekinila pripovedni tok. Po končanem komentarju ga je zopet vzpostavila in nadaljevala s pripovedovanjem jedrnega dela pripovedi.

V govorjenih narativnih besedilih (zapis) smo zaznali različne osnovne stavčne ali leksikalne enote komentarjev:

– ka/j pa vem	– kaj/kako (ji) je že ime
– nek-aj/-i takega/tazga	– kako se že (temu) reče
– (tale), kaj je že	– X, al kaj je že
– (kako) bi reku/rekla	– X, al kaj, men se zdi
– ne vem, mislim, da X	– bom reku/rekla

Primeri:

22. B5: To je Bob the builder, ne, *tale naš, kaj je že*, mojster Miha.

Del komentarja oz. iskanja ustreznega označevalca je velikokrat tudi deiktik *tale*, ki stoji na samem začetku komentarja in sporoča, da govorec prekinja pripovedni tok zaradi iskanja »pravilne« besede ali besedne zveze, ki bi ustrezala pojmovni predstavnosti.

23. B9: Šle sva s prijatelco k Indijancu, ki je organiziru potovanje po štirih kotih Amerike. To je Ar- to je Arizona, Utah, Nova Meksi- Novo Meksiko, pa {εε} *tale, kaj je že, {šš} {εε}* Kolorado.

24. B2: To smo bli pa vsi študentje in je potem *una ... čaki, kaj ji je že ime, Urša al kaj je že, ne Špela, Špela je rekla »Ja, kako pa to, da zdaj nobenga študenta ni?«*

Pred navedbo komentarja lahko govorniki uporabijo tudi signal *čaki*, ki napoveduje upočasnitev oz. pretrganje pripovednega toka zaradi govorničevega iskanja poimenovalne ustreznice.

25. B1: MA: No, bol popoldan enkrat, ob ene dveh, no, mislim popoldan, ob ene dveh, treh mi je dala proti bolečini *inekcijo al kaj, inekcijo, men se zdi, ja, a je možno, da da inekcijo*

M: Mhm.

MA: No, in po tistem sem še bruhala.

Tu govorka ne išče prave ustreznice pojmovne predstavnosti, pač pa s končnim vprašanjem *a je možno, da X?* sprejemniku sporoča, da se poteka pripovedovanega dogodka oz. nekaterih podrobnosti ne spominja popolnoma.

26. B2: In veš kolk nas je blo tam, ej, *ena tajnica fakultete, ne vem, kera, ena mlada, pa njen mož, predvidevam, pa potem dva ..., en star par [...]*

Tudi tu komentar ni izraznik iskanja »prave« ustreznice pač pa nedoločnosti, ki jo napoveduje že raba nedoločnega zaimka/člena (*ena tajnica*).

27. B21: Sneg se za- začne *tko, ka pa vem*, na taužent orenk recimo, ne, na tisoč metrih recimo se začne orenk sneg, ne.

Govorec je z rabo stavka *ka pa vem* upočasnil pripovedni tok in tako napovedal, da bo podal le približno vrednost mere.

28. B9: Američani so tok odtujeni od svojga življenja in telesa, odtujeni, da ni- nimaš več artikulacije, gibov, a veš, k si tolk odtujen, da se sploh ne znaš več gibat, *kako bi rekla*, normalen al pa kot človek.

Z zvezo *kako bi rekla* je govorka eksplicitno izrazila »iskanje« ustreznice pojmovne predstavnosti.

5 Sklep

Z analizo stavčne strukture oz. določenih enot stavčne strukture smo z nekoliko širšega zornega kota skušali zaznati različne in medsebojno prepletajoče se načine oz. postopke tvorjenja govorničevega diskurza oz. tistih govorničevih besedil (zapis), ki

so jih govorniki tvorili spontano. Pristop k omenjeni analizi tvorjenja vnaprej nepripravljenega govora na ravni vključitve paradigmske in sintagmatske osi je tako imenovane neizpeljane strukture (pretrganost, izpust) govornega jezika zaznal le kot navidezno skladenjsko razhajanje med spontano tvorjenim in nespontano tvorjenim diskurzom. Do razhajanja med navedenima vrstama diskurza prihaja namreč le na ravni eksplicitnosti rabe omenjenih osi. Raba paradigmske osi je pri spontano tvorjenem diskurzu eksplicitno izražena in je tako za sprejemnika odkrita, pri nespontano tvorjenem diskurzu pa je paradigmska os praviloma implicitno izražena in ostaja sprejemniku zakrita.

Viri

Zbirka 40 posnetih spontano tvorjenih narativnih besedil.

Literatura

- Claire BLANCHE-BENVENISTE, 2000: *Le français parlé. Études grammaticales*. Paris: CNRS.
Suzanne EGGINS, Diana SLADE, 1997: *Analysing casual conversation*. London: Cassell.
Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
Breda POGORELEC, 1981: *Povzetek slovenske skladnje*. Skripta.